

Rusya'da Medya-Siyaset İlişkileri ve Basın Özgürlüğü

Oktaf F. Tanrısever*

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Rusya'da başlayan demokratikleşme sürecinde bağımsız basın çok önemli bir işlev yüklenmiştir. Yıllarca her türlü bilginin sıkı devlet denetimi altında tutulduğu Rus toplumunda devletin doğrudan kontrolü altında olmayan basın organlarının ortaya çıkması, demokratikleşme açısından büyük anlam ifade etmektedir. Rus medyası üzerindeki devlet tekelinin kalkması sonucunda, basın mensupları, siyasi çevreleri eleştirme konusunda daha rahat davranmaya başlamıştır. Hatta basındaki serbestlik o düzeye gelmiştir ki, Rusya'daki bazı çevreler, basın alanındaki gelişmelerin Rus ulusal güvenliği açısından tehlikeli sonuçları olabileceğini belirtmişlerdir. Basının, özellikle 1994-1996 Çeçenistan savaşında, siyasi gelişmeleri tüm çıplaklığı ile ortaya koyması, devlet kontrolündeki basının propaganda çalışmalarını sekteye uğratmıştır. Sonuç olarak, devlet kontrolündeki basın bile, yayınlarında daha çoğulcu ve objektif bir tutum sergilemeye başlamıştır.

Ancak Rusya'daki liberal basın çevreleri, özerk bir mali alt yapıya sahip olmayışlarından dolayı, demokratikleşme ve basın özgürlüğü açısından elde ettikleri kazanımları koruyamamışlardır. Ülkedeki siyasi ve ekonomik gelişmelerden olumsuz yönde etkilenen Rus basını,

özellikle 1998'den bu yana geçen sürede, giderek daha çok devlet tekeli altına girmiştir. Sonuç olarak, Rus basının içine düştüğü durum, Rusya'nın demokratikleşme süreci açısından da tehlikeli sayılabilecek sonuçlar doğurmaktadır.

Bu makalede, Rus medyasının siyasi sistem içinde değişen yeri ve son dönemde yaşanan gelişmelerin basın özgürlüğü üzerindeki etkileri üzerinde durulacaktır. Bu çerçevede, bu yazıda, dönemin siyasi gelişmelerinin detaylı analizi yapılmayacaktır. Siyasi gelişmeler, sadece medya-siyaset ilişkileri üzerinde yarattıkları etkiler çerçevesinde incelenecektir. Makalede öncelikle Rusya'da 1998'e kadar olan Sovyet-sonrası dönemde medya-siyaset ilişkilerinin tarihsel zeminini inceleyecektir. Çalışmanın takibeden bölümünde, Rus medyasının bir profili verilerek, devlet ve iş çevrelerinin medya üzerindeki kontrolü tartışılacaktır. Daha sonra, özellikle 1998'den bu yana geçen dönemde devlet medya ilişkileri incelenerek, devletin medyayı kontrol etme girişimleri etraflıca tartışılacaktır. Makale, devlet ve piyasa arasında sıkışmış olan medyanın siyasetteki etkisini ve basın özgürlüğünün ne ölçüde korunabildiğini inceleyerek sona ermektedir.

Sovyet Sonrası Dönemde Medya-Siyaset İlişkilerinin Tarihsel Arka planı

Sovyetler Birliği yıkıldıktan sonra devletin medya üzerindeki kontrolü kalkar kalkmaz,

* ODTÜ, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Araştırma Görevlisi.

Rus gazetelerinin çoğu, kooperatif olarak yeniden örgütlenme yoluna gitmiştir. Ancak, serbest pazar ekonomisinin artan rekabet koşulları gazeteleri çok zor durumda bırakmıştır. Gazetelerin üretim ve dağıtım maliyetlerindeki ciddi artışlar ve gazete okurlarının alım güçlerindeki çok düşüşler gazetelerin tirajlarını olumsuz yönde etkilemiştir. Bu gelişmeler ise televizyon ve radyo yayıncılığının lehine, gazeteciliğin ve dergiciliğin aleyhine bir durum yaratmıştır.

Öte yandan, mevcut koşullarda gazetelere göre daha çok sermaye yatırımı gerektiren radyo ve televizyon istasyonlarının kurulması işi, medya kooperatiflerinin finansal gücünü çok aşırıyordu. Zaten zayıf olan Rus ekonomisinde faaliyet gösteren küçük ve orta ölçekli şirketlerin verecekleri reklamlarla medyanın ayakta duramayacağı da ortadaydı. Sonuç olarak, sermaye açısından güçlü olan holdinglerin medya pazarına girmeleri neredeyse bir zorunluluk olmuştur. Ancak, 1991 Medya Yasası, medya sahiplerinin hakları ve sorumlulukları ile ilgili hiç bir hüküm içermediği gibi, medyanın, özel mülkiyete konu olup olamayacağını bile düzenlememişti.¹

Basındaki finansman ihtiyacının ve bu sektöre hakimiyetin getirebileceği ekonomik ve siyasi ağırlığın farkında olan Most Bank'ın kurucusu Vladimir Gusinskii, 1993'den itibaren kendi medya imparatorluğunu oluşturmaya başladı. Gusinskii'yi LogoVAZ holdingin başkanı Boris Berezovskii takip etti. Berezovskii hisselerinin yüzde 51'i devlete ait olan ORT televizyon kanalına, *Obedinennyi Bank* yoluyla yatırım yaparak hisselerinin yüzde 8'ini alınca önemli bir prestij kazandı. Boris Berezovskii, 1996 sonlarında Rus Devlet Güvenlik Konseyi Başkan Yardımcılığına atanana kadar, ORT'nin yönetim kurulu üyeliğinde bulunmuştur. Kuruldaki çoğu kişinin maaşları kendisi tarafından verildiğinden, Berezovskii'nin bu televizyon kanalı üzerindeki ağırlığı, hisse payından kat kat fazla olmuştur.²

Bu arada, medya sektörüne giren yeni yüzlere, basın emektarları kuşku ile yaklaşıyorlardı. Bazı gazeteler, iş adamlarından borç alma ya da onlara gazetelerin hisse senetlerini satma fikrini benimsemiyordu. Bunların en ba-

şında *Nezavisimaya Gazeta*'nın editörü Vitalii Tretyakov geliyordu. Tretyakov, ortaya çıkan bu yeni eğilimin, gazetelerin bağımsızlığını zedeleyebileceğini düşünüyordu. Tretyakov, sermaye ihtiyacını azaltmak için, önce maliyetleri düşürme yoluna giderek gazeteyi sekiz yerine dört sayfa olarak çıkarmaya başladı. Ancak, gazete zarar etmeye devam edince, Tretyakov, nihayet Mayıs 1995'de gazetesinin yayınına ara verdi. *Nezavisimaya Gazete* dört ay sonra, Boris Berezovskii'ye ait olan *Obedinennyi Bank*'ın yatırımları sayesinde tekrar yayın hayatına döndü. Tretyakov, Berezovskii'nin parasını almayı kabul ederek, bir şekilde 'bağımsız gazete' anlamına gelen *Nezavisimaya Gazeta*'nin bağımsızlığını yitirdiğini kabul etmiştir. 1996'ya kadar holdingler, Rus medyasındaki hakimiyetlerini iyice sağlamlaştırdılar.³

1996 Cumhurbaşkanlığı seçimleri, medya-siyaset ilişkileri açısından çok önemli bir kilometre taşı oluşturmuştur. Bu seçimlerde Rus basını, yeniden seçilmesi neredeyse imkansız görünen Yeltsin'in seçimleri kazanmasında büyük rol oynamıştır. Şüphesiz Yeltsin'in seçimleri tekrar kazanmasında, Yeltsin'in aşırı yetkilerle donatıldığı Rus siyasal sisteminde demokrasinin henüz kurumsallaşamamış olması gibi kurumsal serbest rekabete dayalı pazar ekonomisi yerine ekonomik gücün, Yeltsin yanlısı bir kaç işadamı tarafından kontrol edildiği oligopolist bir piyasanın varlığı gibi ekonomik ve siyaset sahnesinde komünistler dışında örgütlü bir siyasal hareketin yokluğu gibi siyasal nedenler de önemli rol oynamıştır. Ancak, medya, bu sorunlu siyasal ortamı, demokratik seçim tartışmalarının dışında tutmak yoluyla yeniden üreterek, Yeltsin'in seçimleri çok avantajlı koşullarda geçirmesini sağlamıştır.

Medya, temel seçim sorusu olarak hangi adayın daha iyi lider olduğundan çok, seçimi bir rejim sorunu haline getirip, hangi siyasal sisteminin kazanması gerektiği sorusu üzerinde yoğunlaşarak kararsız oyların Yeltsin tarafına geçmesinde etkili olmuştur. Yeltsin'i iyi bir lider olarak görmeyen çoğu seçmenin, gerçekleşmesi için nice zorluklara katlandıkları yeni siyasal rejimin bir anda altüst olup ülkenin ve kendi geleceklerinin kaosa sürüklenme-

sinden korktuğunu bilen medya kuruluşları, kampanya süresi boyunca, Yeltsin'in seçilemediği durumda mutlaka komünistlerin işbaşına geleceği ve bu durumda kaçınılmaz olarak herşeyin daha kötü olacağı konusunda vatandaşları ikna etmeye çalışmıştır. Bu bağlamda, geçiş döneminin sıkıntılarından bunalan seçmenleri, kendilerini bekleyen tehlikeler konusunda uyandırma'nın gerekliliği apaçık ortada iken, seçimlerde medyanın kritik bir rolünün olduğunu savunmak bir abartma olmayacaktır.

Seçimler öncesinde hemen hemen her şey, Yeltsin'in aleyhinde görünüyordu. Aralık 1995 parlamento seçimlerinde Yeltsin yanlısı NDR (*Nash Dom Rossiia*-Rusya Bizim Evimiz) partisi oyların sadece yüzde 10'unu alırken, Rusya Federasyonu Komünist Partisinin oyların yüzde 22'sinden fazlasını almıştı, Yeltsin taraftarlarında soğuk düş etkisi yaptı. Vladimir Zhirinovskii'nin Rusya Liberal Demokratik Partisi (LDPR) bile NDR'ı geçmişti. Bu dönemde, maaşlar zamanında ödenemediği gibi, ekonomik yükü çok ağır olan Çeçenistan savaşında Moskova'nın bir zafer kazanması da çok uzak bir ihtimal olarak görünüyordu. Ocak 1996'da yapılan kamuoyu yoklamaları halkın desteğinden yoksun olan Yeltsin'in oylarının tek haneli rakamlara düştüğünü göstermekteydi. Yeltsin'in kazanacağına neredeyse kimse inanmıyordu. Hatta, Yeltsin'in en sadık destekçilerinden Yegor Gaidar bile, Yeltsin'e adeta yalvararak seçime girmemesini istemişti. Gaidar, Yeltsin'in seçime girmesinin sadece Komünist aday Gennadii Zyuganov'un seçimlerdeki işini kolaylaştıracağını belirtmişti. Böyle bir ortamda, Yeltsin'in seçimleri iptal edebileceği iddiaları ortaya atılmış ve ciddi ciddi tartışılmaya başlanmıştı.

Seçimleri kazanmak için bağımsız medyanın desteğine ihtiyacı olan Yeltsin ise, doğum yeri olan Yekaterinburg'da adaylığını açıkladığı gün, devlet televizyonu olan RTR'in başkanı Oleg Poptsov'u kovarak yerine özel bir TV kanalı olan TV-6'nın başkanı Eduard Sagarlaev'i getirerek başladı.⁴ Bu çerçevede, Yeltsin'in Çeçenistan savaşındaki politikalarını acımasızca eleştiren özel televizyon kanalı NTV'nin yöneticisi Igor Malashenko'nun, Mart 1996'da Yeltsin'in kampanya takımına

katılması çok önemli bir gelişme olmuştur. Böylece, Yeltsin'in kampanya ekibinin inandırıcılığı önemli ölçüde artmıştır. Cumhurbaşkanlığı seçimleri öncesinde Yeltsin'in medyaya ters düşmemeye özen göstereceğinin farkında olan Malashenko, basın çevrelerine, Zyuganov'un seçimleri kazanmasının, ülkede, basın özgürlüğünün ebediyen sona ermesi anlamına geleceği uyarısında bulunmuştur. Bu nedenle, Malashenko, basının, geçici olarak Kremlin tarafından kullanılmasının, demokratik kazanımlar açısından, basın özgürlüğünün tamamen ortadan kalkmasından daha iyi olacağını savunmuştur.⁵

Bu gelişmeler sonucunda medya kuruluşları, sanki ağız birliği etmişçesine, bir anda Yeltsin'i eleştirmeyi bırakmıştır. Yeltsin'in Çeçenistan savaşını bitirmeye ve gecikmiş maaşları ödemeye ilişkin vaatlerine ise, tamamen inanmış gibi yayın yapıyordu. Bu arada bazı aykırı sesler de çıkmıyor değildi. Örneğin, seçimlerin oylarını ne Yeltsin'e ne de Zyuganov'a vermelerini isteyen Aleksandr Minkin, makalesini, çalışmakta olduğu *Moskovskii Komsomolets* gazetesinin yayın yönetmeninin basmak istememesi üzerine gazetesinden ayrılmak zorunda kalmıştı.⁶ Açıkça Yeltsin yanlısı bir tutum takınıp Zyuganov'u karşısına alan medya, yarışın Yeltsin ile Zyuganov arasında geçtiğini ileri sürerken, diğer adayları marginalize etmiştir. Böylece Yeltsin, ülkeyi yaklaşılan Zyuganov tehlikesinden koruyacak tek aday olarak lanse edilmiştir. Sonuç olarak, medyanın bu tavrı, iki adaydan farklı bir çizgi sergileyen liberal demokratik bir alternatif sunma iddiasında olan Yabloko partisi lideri Grigorii Yavlinskii'nin kampanyasına önemli ölçüde zarar vermiştir. Zaten bu kampanya ile, Zyuganov'un oylarını bölerek azaltmak kadar, Zyuganov karşıtlarının oylarını Yeltsin'de birleştirmeleri de amaçlanmıştır. Seçimlerden bir kaç hafta önce Haziran başında, kampanyanın, Zyuganov'un oylarını düşürebileceği varsayılan Aleksandr Lebed lehinde yoğunlaşmış olması, kampanyada bütüncül bir strateji izlendiğini göstermiştir. Bu şekilde, ilk turda oyların önemli bir bölümünü alan Lebed lehine

yapılan kampanya, Lebed'in ikinci turda Yeltsin'i destekleyerek adaylıktan çekilmesiyle, Yeltsin'in oylarını artırmıştır.

Seçimlerin birinci turu tamamlandıktan sonra ortaya çıkan tablo, medya ve Yeltsin yanlıları açısından sevindirici olmuştur. İkinci turdan önceki iki buçuk hafta içinde Yeltsin'in son turda seçimleri kazanacağından neredeyse emin olan medya, seçimlere katılım yönünde propaganda yaparak, 'oy kullan aksi halde kaybedersin' mesajını vermiştir. Yeltsin'in kalp rahatsızlıkları ve kampanyanın son haftasında kamuoyunda hiç görünmeyişi ise fazla vurgulanmamıştır. Sonuç olarak, denebilir ki, ikinci turda Yeltsin'in, oyların yüzde 53.8'ini alarak 40.3'lük bir oy oranına sahip olan Zyuganov'u geçmesi, öncelikle medyanın bir başarısıdır. Böylelikle Rus medyası, Sovyet-sonrası Rus siyasal rejiminin yerleşmesinde çok hayati bir rol oynamıştır.

Yeltsin'in seçim zaferinin henüz sıcak olduğu dönemde medya ve siyasi çevreler arasında gelişen ilişkilerin, basın, çok zor kazandığı inandırıcılığını gölgeleyerek, uzun vadede, basın özgürlüğünü de sınırlandırabilecek gelişmelerin yolunu açabileceğini çoğu basın mensubu dile bile getirmemiştir. Bununla birlikte, çoğu basın kuruluşu, Yeltsin'in zaferinden sonra muhalif bir tavır takınıp, yavaş yavaş Yeltsin rejimini eleştirmeye başlamışlardı. Ancak, bu eleştirilerde, Yeltsin'in kendisinden çok, izlediği politikalar esas hedefi oluşturmuştur.

Siyasi çevrelerle medya kuruluşları arasında seçim döneminde gelişen ilişkilerde zamanla pürüzler de çıkmıştır. Yeltsin'in giderek bozulan sağlığı ile eskisine göre daha çok ilgilenen medya, bu durumun siyasi istikrar açısından oluşturduğu risklere işaret etmeye başlamıştır.⁷ Ayrıca, 1996 Sonbaharında Moskova Belediye Başkanı Yuri Luzhkov yanlısı *Moskovskii Komsomolets Gazetesi* Yeltsin ile Rusya'daki özelleştirmenin mimarı olan Anatol Chubais arasındaki konuşmaları yayınlamış ve Chubais'in yolsuzluk yaptığını öne sürmüştür.⁸

Rus basınının ekonomik ve siyasi çevreler karşısındaki rahat eleştirel davranışları, 1997'nin sonlarına doğru giderek azalmıştır. Sovyet

sonrası dönemde basın sektöründe kaydedilen, devlet tekelinin kırılması ve sansürün kalkması gibi kazanımlarda bir gerileme olmasa da, güçlü holdinglere olan bağımlılık, medyanın özerkliğini ciddi şekilde kısıtlamaya başlamıştır. 1998 öncesinde Rus medyasının devlet ve güçlü holdinglerle olan ilişkilerini daha iyi görebilmek için, Rus medyasının bir profilini ortaya koymak gerekmektedir.

Rus Medyasının Kısa Bir Profili

Rusya'daki medyanın sermaye yapısı incelendiğinde, devlet ve büyük iş çevrelerinin ağırlığı kolayca görülebilir. Hala, medyadaki en güçlü kesimi oluşturan devlet, RTR ve kültürel amaçlı yayın yapan *Kultura* kanallarına tamamen sahiptir. Rusya'nın tamamında ve çoğu Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) devletinde yayın yapan ORT televizyon kanalının hisselerin ise, yüzde 51'i devletin elinde bulunmaktadır. Ayrıca, radyolardan *Rossiya*, *Mayak* ve *Radyo 1*'de devlete aittir. Devletin resmi yayın organı olan gazete *Rossiyskaya Gazeta*'dır. Bu gazeteden ayrı olarak Mayıs 1998'den bu yana *Parlament Skaya Gazeta*, Rus Paramentosu *Duma* ve Federasyon Konseyi'nden oluşan Federasyon Meclisi'nin resmi yayın organı olarak yayın yapmaktadır. Aylık çıkan *Rossiya* dergisi de devletin kontrolündedir. Ayrıca, *Itar-Tass* haber ajansı ve Bütün Rusya Teknik Enformasyon Kanalı (OTIK), devlete bağlı diğer medya kuruluşlarıdır.⁹

Merkezi otoritenin dışında Rusya Federasyonu'nun yerel birimleri de, basın üzerinde ciddi bir etki sahibidir. Taşradaki basın üzerinde resmen herhangi bir tekel oluşturulmasa da, buralardaki basın organları da sıkı baskı altındadır. Aynı zamanda, devlet idaresinin de merkezi olan Moskova'nın, Rusya Federasyonu'nun yerel birimleri arasında özel bir yeri vardır. *TV Tsent* televizyonu Moskova Belediyesi'nin kontrolü altındadır. Ayrıca, *Metropolis* yayınevi, belediyenin *AFK Systema* şirketine bağlı olup, gazetelerden *Literaturnaya Gazeta* ve *Moskovskaya Pravda*'yı kontrol etmektedir. Moskova Belediyesi *Obshchaya Gazeta* ve *Moskovsky Komsomolets* gazetelerini tam olarak elinde tutmasa da, bu gaze-

telerin yayın politikaları üzerinde epey etkili-
dir.¹⁰

Moskova dışındaki yerel medya kuruluş-
ları, yayınlarını sürdürürebilmek için küçük ve
orta ölçekli şirketlerin reklamlarına ihtiyaç
duymaktadır. Yerel siyasi liderler, gazetecileri
parasal destek gibi ödüllendirme ve gazetelerin
mali yapılarını, vergi müfettişlerini görevlen-
direrek soruşturmadan geçirme gibi, tehdit me-
kanizmalarıyla baskı altına alabilmektedir.¹¹
Tatarstan ve Primorskii Krai gibi bölgelerde
basın mensupları, fiziksel olarak da baskı altı-
na alınmak istenmiştir. Kuzey Kafkasya'daki
Kabardino-Balkaria ve Kuzey Osetya Cumhu-
riyetlerinde ise, basın özgürlüğünden bahset-
mek mümkün değildir. Bununla birlikte, Ural
ve Sibirya bölgelerindeki medya, özellikle rad-
yo ve televizyon kanalları çok canlı ve ser-
besttir. Ancak, bu kuruluşlar, siyasi haberden
çok, eğlence programları yayınlanmaktadır.
Üzerlerindeki baskılar yüzünden yerel medya
seçimlerde daha çok iktidarda bulunan vali ya
da cumhurbaşkanının yanında yer almaktadır.
Bu durum, çoğu liberal ve demokratik çevre-
nin umut bağladığı yerel yönetimlerin demok-
ratikleşmesi sürecini olumsuz yönde etkile-
miştir.¹²

Devletin merkez ve taşra teşkilatlarının ya-
nı sıra, devletin hisse paylarının çoğunlukta ol-
duğu gaz ve petrol şirketleri olan *Gazprom* ve
LUKoil de, basın üzerinde belirli oranda etki
sahibidir. Doğalgazda monopol şirket olan
Gazprom, *Rabochaya Tribuna* ve *Trud* gaze-
telerini elinde tutmaktadır. Ayrıca, haftalık
olarak yayınlanan *Profile*, *Kompanya* ve *Vek*
dergileri ile Açık Radyo da, *Gazprom* kontro-
lündedir. *LUKoil* petrol şirketi ise, *Izvestia* ga-
zetesinin hisselerinden yüzde 49'unu elinde
tutmaktadır.¹³

Most Bank'ın kurucusu olan Vladimir Gu-
sinskii, aynı zamanda, Most Holding medya
kuruluşunun da sahibidir. Gusinskii, 1993'den
itibaren *Segodnya* gazetesi, *NTV* televizyon
ağı, *Ekho Moskvy* radyo istasyonu ve haber
dergisi *Itogi*'den oluşan bir medya imparator-
luğu kurmuştur. *LogoVAZ Holding*'in sahibi
Boris Berezovskii ise, ülkenin ikinci büyük
medya patronu durumundadır. Berezovskii,
yüzde 51'i devlete ait olan ORT televizyonu-

nun hisselerinin yüzde 8'ine sahiptir. Bere-
zovskii, ayrıca, televizyon kanalı *TV 6*'yı satın
almıştır. Gazetelerden *Nezavisimaya Gazeta*'yı
kontrol eden Berezovskii, bu yayınların yanı
sıra, haftalık dergilerden *Ogonyok*'a sahiptir.
Novye Izvestia gazetesi de, Berezovskii'ye ya-
kınlığı ile bilinmektedir. Gusinskii ve Bere-
zovskii'nin sahip oldukları medya imparator-
luklarıyla karşılaştırılacak kadar etkili olmasa
da, *Oneximbank-Rosbank-Interros Holdingi* de
medyada belirli bir yere sahiptir. *Izvestiya* ve
Komsomolskaya Pravda'yı kontrol eden bu
holding, ayrıca, haftalık *Ekspert* dergisinin de
hisselerinin yüzde 34'üne sahiptir.¹⁴

“Bağımsız medya” olarak adlandırılan, dev-
letin ya da bu üç büyük Rus holdinginin kont-
rolü altında yer almayan basın kuruluşları ara-
sında, Avrupalı ve Amerikan yatırımcıların ha-
kim olduğu *Moscow Times* ve *Vedemosti* bu-
lunmaktadır. *Kommersant* yayınevi, *LogoVAZ*
holding tarafından satın alınana kadar ba-
ğımsız bir çizgi izlemiştir. *Argumenty i Fakty*
ile *Ekonomiceskaya Gazeta* yayınevleri de, ba-
ğımsız medyanın diğer kuruluşlarıdır. Mikhail
Komissar'ın sahip olduğu ve son zamanlarda
Moskova Belediye Başkanı Yurii Luzhkov
yanlısı bir çizgi izleyen *INTERFAX* Haber
Ajansı da, bağımsız medya içinde yer almak-
tadır.

Görüleceği üzere medya kuruluşları ya Rus
devletinin ya da büyük holdinglerin etkisi al-
tındadır. Zaten marjinal bir durumda olan ba-
ğımsız medyanın da, ağırlaşan ekonomik ko-
şullar ve artan siyasal baskılar sonucunda gi-
derek medya içindeki ağırlıkları azalmaktadır.
Bu çerçevede Rus basını farklı görüşleri ses-
lendirmektense, daha çok, hakim siyasi çevre-
lerin beklentileri çerçevesinde yayın yapma-
ktadır.¹⁵ Devletin ve bazı iş çevrelerinin kontrol
ettiği medya tekelleri, gazetecilerin hareket
alanlarını ciddi ölçüde daraltmaktadır. Örne-
ğin, Anatol Chubais'e 3 milyon dolarlık usül-
süz kredi verildiğini ortaya çıkaran Leonid
Krutakov, *Izvestiya*'dan ayrılmak zorunda kal-
mış ve Berezovskii tarafından finanse edilen
Novye Izvestiya gazetesine geçmiştir. Ancak,
Berezovskii aleyhine bir yazısı *Moskovskii*
Komsomolets gazetesinde çıkınca buradan da
kovulmuştur.¹⁶ Bu gelişmeler, Rusya'daki eko-

nomik çevrelerin basın üzerinde sahip olduğu gücü açık bir şekilde göstermektedir.

1998 Yılından İtibaren Rus Devleti-Medya İlişkileri

1998 Ağustos ekonomik krizi, Rus toplumu ve Rus siyasi yaşamını önemli ölçüde etkilemiştir. Böylesine kapsamlı bir değişimden medyanın da kendi payına düşeni almaması düşünülemezdi. Ekonomik kriz nedeniyle medyaya 1995 sonlarında tanınan vergi muafiyetleri, 1998'de tamamen kaldırılmıştır. Böylece, basının zaten varolmayan ekonomik bağımsızlığı iyice törpülenmiştir. Ayrıca, yabancı şirketlerin piyasadan çekilmesi sonucunda, medya için yaşamsal öneme sahip reklam gelirlerinde de önemli ölçüde azalma yaşanmıştır. Üretim maliyetlerindeki artışlar ve dağıtımdaki sorunlar sonucunda bazı gazeteler kapanmak zorunda kalmıştır. Sonuç olarak, basın mensuplarının maaşları azaltılmış ve bu durum, onların geleceğe dair, daha karamsar bir tutum takınmalarına sebebiyet vermiştir.

Devlet bu karamsar ortamı değerlendirerek gerek ülke çapında yayın yapan basın kuruluşlarını, gerekse taşradaki basın kuruluşlarını denetim altına almaya çalışmıştır. Devlet, işe bir holding şirketi olan VGTRK'yi 8 Mayıs 1998 tarihinde kurarak başlamıştır. VGTRK, 1998'de halen faaliyette olan 68 bölgesel televizyon istasyonu ile, 100 radyo ve televizyon verici işletmeyi bünyesinde toplamıştır. Bu holdingin kuruluşunun üzerinden daha bir yıl geçmeden, Yeltsin ikinci bir hamleyle 6 Temmuz 1999'da 'Kitle Enformasyonu ve Kitle İletişimi Alanlarında Devlet Yönetimini Mükemmelleştirme' adında yeni bir kararname imzalamıştır. Bu karnameyle, Basın Televizyon Radyo Yayıncılığı ve Kitle İletişimi Bakanlığı kurulmuştur. Bu gelişme, devletin medya organları üzerinde etkin bir kontrol sağlamayı hedeflediğinin açık bir göstergesi olarak yorumlanmıştır.

Önceleri bu kararnamenin amacı, basın yönetimindeki başı bozukluğa son vermek olarak tanımlanmıştır. Kararnameyle, Devlet Basın Komitesi ve Federal Televizyon Radyo Yayıncılığı Servislerinin faaliyetlerine son verilerek, bu kurumların görevleri, kurulan yeni bakanlığa verilmiştir. Ancak, gözlerden kaçmayan

bir gerçek şuydu ki, yeni bakanlık, eski kuruluşlarda olmayan kapsamlı yetkilerle donatılmıştı. Görsel ve işitsel ürünlerin üretim ve dağıtımından sorumlu olacak olan bu bakanlık devletin reklam politikasının belirlenmesi ve kitle iletişim aktivitelerinde bulunabilmek için gerekli olan lisans ihalelerini düzenlemek görevine de sahip olmuştu. Ayrıca, Yeltsin'in 1996 cumhurbaşkanlığı seçim kampanyası çerçevesinde reklamlarını hazırlayan şirketin kurucularından Mikhail Lesin, Rus Devlet Televizyonu RTR'nin başkan yardımcılığından, bu yeni bakanlığın başına getirilmişti.

Kremlin yeni bir holding ve bakanlık kurarak, ulusal ve yerel medyayı açıkça kontrol altına almayı amaçlamıştır. Bu şekilde, Kremlin, kendisine karşı olabilecek her türlü muhalefeti susturma gücünü ele geçirmeye çalışmıştır. Ayrıca, bu yolla, yerel medya ve kamuoyu kontrol altına alınarak, ideolojik denetim de sağlanmak istenmiştir. Çünkü medyada merkezi kontrolün tesisi ile, her türlü propaganda faaliyeti kontrol altına alınabilirdi. Merkez sağ eğilimli NDR bloğunun başkanı Vladimir Ryzhkov'dan Komünist Parti lideri Genadii Zyuganov'a herkes kararnameyi anti-demokratik bulmuştur. Liberal eğilimli bir gazete olan *Vremya MN*, yeni bakanlığın sahip olduğu güçler nedeniyle, George Orwell'in *Hayvanlar Çiftliği* romanındaki *Gerçek Bakanlık* ayarında bir kuruluş olduğunu belirtmiştir. Rusya'nın totaliter geçmişini bilen gözlemciler, bu argümanı çok ciddiye almışlardır.

Artan tepkiler üzerine Lesin ve diğer yetkililer, yeni bakanlığın amacına açıklık kazandırma ihtiyacı hissetmişlerdir. Lesin'e göre bakanlık, karşılaştığı teknoloji ve örgütlenme sorunlarını aşmaları için medya sektörüne yardımcı olacaktı. Ayrıca bu bakanlık, seçim kampanyalarında, kanunlara riayet edilip edilmediğini kontrol edecekti. Diğer yetkililer ise, yeni bakanlığın medya sektörüne çeki düzen veren ortak normlar geliştirip, oyunun kurallarının uygulanmasına yardım edeceğini vurgulamışlardır. Bu açıklamalara göre, bakanlığın kurulmasıyla birlikte kamuoyunda hakim olan kimi işadamlarının kayrıldığı inancının da önüne geçilebilecekti.

Rusya'da devletin medya üzerindeki hakimiyetini sağlaması ile birlikte, 1999 ve 2000 yıllarında yapılan parlamento ve cumhurbaşkanlığı seçimleri, 1996 seçimlerinden farklı olarak, devlet gücünü elinde bulunduran Rus siyasi çevrelerinin medyaya bağımlı olmadıkları bir ortamda gerçekleşmiştir. Zaten bu siyasi çevreler medyayı, siyasi, ekonomik ve yasal araçlarla kendilerine bağımlı hale getirdiklerinden, medyanın hakim çevrelerle uyumlu çalışmaması gibi bir olanağın da söz edilemezdi. Öncelikle siyasi açıdan Çeçenistan'daki savaş nedeniyle, Rusya'daki siyasi çevrelerin iktidarı desteklemeleri, medyanın, Kremlin dışında siyasal bir destek bulma olanağını ortadan kaldırmıştır. Ekonomik açıdan 1998 ekonomik krizi medya patronlarının servetlerinde ve ekonomideki ağırlıklarında önemli bir azalmaya yol açmıştır. Kurumsal ve yasal alanda ise, aşırı yetkilerle donatılan medya bakanlığı medyanın devletin beklentilerine paralel yayın yapmasını sağlamıştır. Bu faktörler dikkate alındığında, seçimlerde medyanın Kremlin'le karşı karşıya gelmesinin neden çok zayıf bir olasılık olduğu hemen anlaşılacaktır.

Devletin, medyanın işlerini tekrar eline alma çabalarına karşılık, Rusya'daki medya kuruluşlarının sahipleri, 1999 yazından itibaren kendi aralarında bir mücadeleye girişmişlerdir. Medya patronlarının içine düştükleri ekonomik çıkar kavgası sonucunda, Rus medyasının Kremlin karşısındaki gücü giderek azalmıştır. Sonuç olarak, gerek 1999 yılı parlamento seçimlerinde ve gerekse 2000 yılı cumhurbaşkanlığı seçimlerinde medya, devletin etkisi altında kalmıştır.

Medyadaki bölünmüşlüğün nedeni, Boris Berezovskii ve Vladimir Gusinskii'nin Yeltsin'in yerini alacak aday konusunda anlaşamamalarıdır. Yeltsin'e yakın olan Berezovskii'ye karşı, Gusinskii, Moskova Belediye Başkanı Yurii Luzhkov'u desteklemiştir. Berezovskii'ye yakın olan ORT televizyon kanalı ve Gusinskii'nin NTV kanalı açık bir savaşa tutuşmuştur. ORT'nin akşam ana haber programı, 'Vremya' NTV'nin de bağlı olduğu Media Most grubunun borçlarının 1.3 milyar dolara ulaştığını öne sürmüştü, NTV'nin ise iflasına ulaştığını öne sürmüştü, NTV'nin ise iflasında olduğunu ve bu yüzden siyasi nüfu-

zunu kullanmaya çalıştığını savunmuştur. Buna karşılık, NTV, Kremlin'i kendisine itaat etmeyen Media Most grubuna karşı çirkin bir kampanya başlatmakla suçlamıştır. NTV yetkilileri, Yeltsin'in ve çevresindekilerin Luzhkov'u sevmemesinden kaynaklanan bu tepkilerin, Rusya'nın geleceğine ve ifade özgürlüğüne büyük zarar verebileceğini belirtmiştir. NTV spikeri Yevgeny Kiselev, 'Itogi' programında, entrikacıların başı olarak Berezovskii ve Cumhurbaşkanlığı İdaresi başkanı Aleksandr Voloshin'i göstermiştir.

Medyanın parçalanmış durumu, Kremlin'in medyayı rahatça kontrol edebilmesine yol açmıştır. Sonuçta, 19 Aralık 1999 Duma seçimlerinde medya yine Kremlin tarafından baskı altına alınmıştır. Gerçi bu seçimlerde sistem açısından kaybedilecek fazla bir şey yok gibi görünmesine rağmen, Kremlin yine de işi şansa bırakmamıştır. Yuri Luzhkov gibi istenmeyen birinin seçimleri kazanması, Kremlin'i zor durumda bırakabilirdi. Kremlin'e yakın çevreler, siyasal güçlerini ve özelleştirilen şirketlerdeki paylarını kaybedebilir, yolsuzluklar nedeniyle haklarında adli soruşturmalar bile açılabilirdi.

Bu nedenlerle eski Başbakan Yevgenii Primakov ve Moskova Belediye Başkanı Yurii Luzhkov liderliğindeki Vatan-Bütün Rusya Bloğuna (OVR) karşı bir kampanya başlatılmıştır. Bu kampanya sırasında devlet kontrolündeki ORT ve RTR aktif rol almıştır. Nikolai Svanidze'nin 'Zerkalo,' Pavel Shermet'in 'Vremya' ve Mikhail Leontiev'in 'Od-nako' programları, OVR aleyhinde yayın yapmıştır. Söz konusu programlara OVR yetkilileri davet edilmeyip, yalnızca OVR'yi eleştiren kişilere söz hakkı verilmiştir. Bu kampanya çerçevesinde OVR liderlerinin memleket idaresine hazır olmadıkları dile getirilmiş, onların federal kanunları hiçe sayan, yolsuzluk ve mafya ilişkilerine karışmış, kendi menfaatlerini ülke menfaatlerinin üzerinde tutan kişiler oldukları öne sürülmüştür. Söz konusu programlarda, OVR'nin liderlerinin, Komünist partinin Başbakan, Vladimir Putin'i yıpratarak cumhurbaşkanlığını bu şekilde kazanmak istedikleri vurgulanarak, bu durumun, Rus eko-

nomisi ve Çeçenistan'daki operasyonlar üzerinde olumsuz etkisi olacağı vurgulanmıştır.

Rus medyasının Kremlin ile olan ilişkileri parlamento seçimleri sırasında olduğu gibi, 2000 yılı Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde de aynen korunmuştur. Gusinskii'ye bağlı olan medya grubu dışındaki medya kuruluşları ve özellikle devletin televizyon kanalları RTR ve ORT, açıkça, Vladimir Putin'i desteklemişlerdir. Televizyondaki serbest kampanya süresini kullanmayan Vladimir Putin'in, aşağı yukarı yaptığı her şey, bir haber konusu olmuştur. Seçimleri, yeni bir yüz olarak sunulan Putin ile, Yeltsin döneminin kalıntıları arasındaki bir hesaplaşma olarak sunan Putin yanlısı medya Putin'in cumhurbaşkanlığına vekaleti sırasındaki ilk faaliyetinin, Yeltsin ve ailesini cezai kovuşturma dışında tutulması için tedbir almak olduğunu göz ardı etmiştir.

Kremlin yanlısı basın, milliyetçi duyguları körüklerken, kanun ve düzenin tesisinin, ülkenin en önemli meselesi olduğunu dile getirmiştir. Aynı zamanda, Rusya'nın Batılı devletlerin kötü niyetli politikalarının kurbanı olduğu savunulurken, seçmenlerin sadece bir cumhurbaşkanı değil, aynı zamanda, Rus ordusunun da komutanını seçtikleri hatırlanmıştır. Herşeyden önce, medyada Çeçenistan savaşının geniş şekilde yayınlanması, Putin'in seçilmesi konusunda çok etkili olmuştur. Neredeyse bütün liderlerin desteklediği bu savaş, Çeçenistan'a ilişkin olan tüm politikaların belirleyicisi olan Putin'i öne çıkarmıştır. Medya kuruluşları, Çeçenistan savaşının kolaylıkla kazanılabilecek sınırlı bir operasyon olduğunu savunmuş, orduda morallerin çok yüksek olduğu ve Çeçenlerin ağır kayıplar verdiği iddia edilmiştir. Kremlin bu şekilde medya kampanyasını yükselen milliyetçilik rüzgarına dayandırmıştı ve çoğu medya kuruluşu bu seneryonun bir parçası haline gelmişti.

Ancak, Gusinskii'ye bağlı olan medya grubu, Putin'i, gerek Çeçenistan ve gerekse diğer konularda eleştirmekten geri durmamıştır. Putin'in kampanya merkezi, 4 Mart'ta yayınladığı bir bildiriyle, Rus medyasında bazı çevrelerin, özellikle *Segodnya*'nın, Putin aleyhindeki tek yanlı kampanyalarının gerçeklere ay-

kırı bilgilerle dolu olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, Putin'in bu provakasyonlara simetrik olmayan bir şekilde gerçekleşecek olan cevap hakkını saklı tuttuğu vurgulanmıştır. Kampanyadan sorumlu olan Dmitrii Medvedev 'simetrik olmayan cevap' ile, sadece, Putin'in yalana yalanla cevap vermeyeceğinin kastedildiğini söylemiştir. Putin'in doğru bilgi verip gazetecileri objektif olmaya davet edeceği, ancak, aşırıya kaçanları dava edebileceği ifade edilmiştir.¹⁷

Seçimlere iki hafta kala Putin'in halk arasındaki popülaritesi kamu oyu yoklamalarında yüzde 70'lerden yüzde 50'lere düşmeye başlamıştır. Özellikle Gusinskii'ye yakın olan basın kuruluşlarında Putin'in militarist imajı vurgulanırken, Çeçenistan politikasının ülkeyi militarize edebileceği belirtilmiştir. İkinci olarak, Komünist aday Gennadii Zyuganov, daha önce olduğu gibi, Rusya'yı baskı, açlık ve iç savaşa götürebilecek bir lider olmaktan çok, ekonomik adalet isteyen bir lider imajı ile sunulmuştur. Ayrıca, Zyuganov, 1996 seçimlerine göre medyada daha çok görünebilmiştir. ORT ve RTR kanalları, seçimi kazanma şansı pek olmayan Zyuganov ile yapılan geniş çaplı mülakatlar yayınlamışlardır. Yabloko lideri Grigori Yavlinkii'nin Putin'e yönelttiği insan hakları konusundaki eleştiriler de medyada geniş yer bulmuştur. Aslında iş ve medya çevreleri açısından Putin'in seçimi, en azından ikinci turda kazanması iyi olurdu. Bu çevrelerin Putin'e yardım ederek Kremlin'de söz sahibi olabilmeleri için, Putin'in bu yardıma ihtiyaç duyması gerekiyordu.¹⁸

Cumhurbaşkanlığı seçimlerini Putin'in daha ilk turda oyların yüzde 50'sinden fazlasını alarak kazanması, devlet medya ilişkilerinde geline yeni aşamayı açıkça gözler önüne sermiştir. Artık, Kremlin, seçimi kazanabilmek için medyaya bağımlı bir tavır takınmıyor, aksine, medyayı kendisini desteklemeye zorlayabiliyordu. Bu da göstermektedir ki, 2000'li yılların başında Rus medyasının elinde Kremlin'i desteklemekten başka bir alternatif gözükmemektedir. Medya, giderek zorlaşan piyasa koşulları ve artan devlet baskısı karşısında, daha uysal ve uyumlu bir çizgi takip etmektedir.

Sonuç Yerine: Devlet ile Piyasa Arasında Sıkışan Basın Özgürlüğü

Rusya'da basın özgürlüğü alanında yaşanan gelişmeleri, Sovyet-sonrası geçiş sürecinde yaşanan sorunlarının doğal uzantıları olarak düşünmek, konunun kendi tarihsel bağlamı açısından da açıklayıcı ipuçları verebilir. Avrupa Birliği'nin de politik ve ekonomik desteği ile, dönüşüm sürecini ekonomik ve siyasal darbelerden atamayan Orta Asya ülkeleri, bu alanda, Rusya'nın çok gerisindedir. Geçiş sürecini yaşayan bu ülkelerde medya, devlet tekelinin dışında kalabilen medyanın, devletle yakın ekonomik ilişkileri olan iş çevrelerinin eline geçmesi, basın özgürlüğünü önemli ölçüde sınırlandırmaktadır. Siyasi ve ekonomik zorlamaların etkisiyle, basının asli işlevi olan halkı aydınlatma görevini yeterince yapamaması ise, şu anda iktidarda bulunan elitler açısından bir sıkıntı yaratmamaktadır. Dönüşüm sürecinin bu ağır koşullarında basın özgürlüğünü geliştirici tedbirler, bu elitlerin insiyatifinden çok, halkın, medyadan, tarafsız, objektif ve gerçeklere dayalı bir habercilik talep etmesi ile olası görünmektedir.

Sovyet-sonrası dönüşüm sürecini yaşayan ülkelerde ve bu arada Rusya'da basının siyasette gerçekten bir işlev yüklenebilmesi için, öncelikle, belirli bir saygınlığının ve inandırıcılığının olması gerekir. Ancak, basındaki haberler, genellikle, gazete sahiplerinin kendi maddi çıkarlarını gerçekleştirmek için uydurdukları söylentiler olarak görülmekte ve bu yüzden, umursanmamaktadır. Medyanın iddiaları gün geçtikçe değerini yitirmekte ve siyasi elit tarafından fazla ciddiye alınmamaktadır. Medyada, ciddi yolsuzluk iddiaları olduğu zamanlarda, ilk tepki olarak, bu iddiaların kimin çıkarına olduğu sorulmaktadır. Bu iddiaların doğru olup olmadığı ikinci derecede tartışılan bir konu olmaktadır. Bu bağlamda, medyanın, demokratik süreçlerin gözetimini yapma işlevi azalmaktadır. Medyanın inandırıcı olmaması

nedeniyle, siyasi kararlar, medya tartışmalarından etkilenmemektedir.

Olumlu tarafından bakıldığında ise, Sovyet dönemine göre, Rus medyasında bir çoğulculuğun olduğundan ve devlet kontrolünün de, belirli sınırlar içinde gerçekleştiğinden sözü edilebilir. Sovyetler Birliği'nden ayrılarak bağımsız olmuş ülkelerdeki medyaların en ciddi eksikliği olan inandırıcılık konusunda ise, yapılması gereken çok şeyler vardır. Örneğin, gazetecilere haberleri serbestçe araştırıp yazma özgürlüğünün sağlanması gerekmektedir. Ancak, gerek finansal çıkarlar için güdülen kampanyalar, gerekse parlamento ve cumhurbaşkanlığı seçimleri sırasında izlenen tutumlar dikkate alındığında, gazete sahiplerinin, bu konulara, liberal demokrasi ve basın özgürlüğü açılarından bakmasını beklemek, aşırı bir iyimserlik gibi görünmektedir.

Notlar

¹ Elizabeth Tucker, 'The Russian Media's Time of Troubles,' *Demokratizatsiya*, No. 3, 1996, s. 422-438.

² Bkz. Ellen Mickiewicz, *Changing Channels: Television and the Struggle for Power in Russia*, Oxford: Oxford University Press, 1997.

³ Laura Belin, 'Wrestling Political and Financial Repression,' *Transition*, 1:18, 6 Ekim 1995, s. 59-63, 88

⁴ *Izvestiya*, 18 Temmuz 1996.

⁵ *Obshchaya Gazeta*, No. 6, 15-21 Şubat 1996.

⁶ Bkz. Aleksandr Minkin 'The Press Has Lost the Trust of Readers,' *Transition*, Vol. 2, No. 18, 6 Eylül 1996, s. 40-41, 64.

⁷ Laura Belin, 'Private Media Comes Full Circle,' *Transition*, Vol.2, No.21, 18 Eylül 1996, s. 62-65.

⁸ Yeltsin, bu iddialar hakkında hiç bir şey yapmadığı gibi, Chubais'i, Mart 1997'de tekrar hükümete atamıştır. *Moskovskii Komsomolets*, 15 Kasım 1996.

⁹ Tucker, *Op. Cit.*, 1996, s. 422-438.

¹⁰ *Ibid.*

¹¹ Bkz. Victor Davidoff, 'Regional Press Fights Political Control,' *Transition*, Vol. 1, No. 18, 6 Ekim 1995, s. 64-67.

¹² Laura Belin, 'Russia's 1996 Gubernatorial Elections and the Implications for Yeltsin,' *Demokratizatsiya*, vol. 5, No. 2, 1997, s. 165-182.

¹³ Tucker, *Op. Cit.*, 1996, s. 422-438

¹⁴ *Ibid.*

¹⁵ Andrei Fadin, 'In Russia, Private Doesn't Mean Independent,' *Transitions*, Vol. 4, No. 5, 1997, s. 90-92.

¹⁶ *Komsomolskaya pravda*, 29 Ekim 1997.

¹⁷ *Kommersant-Daily*, 7 Mart 2000.

¹⁸ *Nezavisimaya Gazeta*, 29 Şubat 2000.